

Viszonzválasz

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 38. szám, 2012. szeptember 21.

2012. június 30-án a *galamus.hu*-n jelent meg Gerő András *Akadémikus antiszemizmus* című írása, amelynek fő állítása szerint Romsics Ignác munkáiban a magyar történetírás antiszemita hagyományai lelhetőek fel. Az írás vitát váltott ki, a *galamus.hu*-n A Gerő András által kezdeményezett Romsics-vita írásai dosszié címet kapta. A vita lassan két hónapja az *Élet és Irodalomban* is folyik. (Emlékeztetőül a korábbi írások a megjelenés sorrendjében: Karsai László: *Megjegyzések a Gerő-vitához*; Bojtár Endre: *Antiszemita vagy-e?*; Romsics Ignác: *Antiszemita vagyok-e?*; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál antiszemizmusáról*; Lévai Júlia: *Lépések egy oldalösvényről*; Babarczy Eszter: *Zsidók pedig vannak*; Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt*; Ungváry Krisztián: *Horthy megítéléséről*; György Péter: *Trianon és holokauszt – a múlt jövője*; Tatár György: *Funkcionális antiszemizmus*; Laczó Ferenc: *Összefonódó történetek*; Karsai László: *Antiszemiták, holokauszt, történelemhamisítók*; Kovács M. Mária: *Horthy megítéléséről*; Gerő András: *Kommentárok és megfontolások egy diskurzushoz*; Szakály Sándor: *Tatár György pontatlanságaihoz*. A jövő héten Kovács Éva *Időzített történelmek* című írását közöljük.)

Felhívás

Romsics Ignác azt írja *csak nekem szóló válasza* utolsó mondatában, hogy ez a vita „*kezdetől fogva személyeskedéstől terhelt*” (*Antiszemita vagyok-e?*, *ÉS*, 2012/31., aug. 3.). Újra figyelmesen átolvasván saját szövegemet, úgy találtam, hogy személyeskedést én kizárólag a vita egy másik résztvevőjével, Gerő Andrással kapcsolatban engedtem meg magamnak. Most viszont valóban Romsiccsal szemben szeretnék személyeskedni, illetve éppen hogy személyestelenkedni: akár ismeri őt személyesen, akár nem, mindenki próbáljon Romsics személyétől elvonatkoztatni, viszont olvassa műveit, de ne csak a korai (például 1982-ben megjelent) munkáit, hanem lehetőleg mindet, s főként a 2010 óta írottakat.

Viszonzválaszom három kérdés köré csoportosítom.

Mi a történész dolga?

Romsics szerint: „*rekonstruálni a múltbéli állapotokat*”, s ezeket „*összetetten, árnyaltan láttatni*”. A „*rekonstruálni*” igének nincs olyan jelentése, amely alapján ennek a kijelentésnek bármi értelme lenne.1 Most azonban tegyük félre ebbéli aggályainkat, s nézzük, hogyan fest a gyakorlatban, amikor Romsics valami múltbéli állapotot, például egy Horthy Miklós nevű múmiát (ez nem a költő Gábor Andor, hanem a történész Szabó Miklós szava!) láttat összetetten, árnyaltan.

A gyömrői önkormányzat felkérte Romsics akadémikust, a Horthy-korszak első számú szakértőjét, hogy tartson nekik előadást Horthyról.2 Adjuk át a szót Romsicsnak: „*Kétségtelen: arra kérdésre, hogy át kell-e nevezni a gyömrői Szabadság teret Horthy Miklós térre, vagy Horthynak lehet és/vagy kell-e szobrot állítani Magyarországon, Gyömrőn, nem adtam explicit választ. Azért nem, mert ott a gyömrői lakosok voltak döntési helyzetben. Tudásom átadásával arra törekedtem, hogy elősegítsek egy remélhetőleg demokratikus döntési folyamatot.*”

Próbáljuk elképzelni, hogyan indult be ez a demokratikus döntési folyamat. Nyilván valamelyik gyömrői lakosnak már nagyon szúrta a szemét, hogy városkája egyik terét még mindig úgy hívják, ahogy a szocik elnevezték, ezért *felvetéssel élt önkormányzati képviselője felé az átkeresztelést illetően*, s mivel mostanában többször hallotta a Horthy nevet emlegetni, hát akkor ugye legyen Horthy. A képviselőtestület a demokratikus döntési folyamatban magáévá tette a javaslatot, de mindjárt azt is kikötötte, hogy meg

kell majd kérdezni egy szakértőt, ki is tulajdonképpen az ő névadójuk. Így került a képbe Romsics. Akár így, akár úgy, sokra nem mentek vele. Ugyanis ő akkor Gyömrőn *explicite* nem... *Explicite* csak két héttel később, s akkor sem a gyömrőieknek, hanem Tőkéczi Lászlónak mondott nemet – no nem a Horthy terekre, utcákra, hanem arra, hogy kell-e Horthynak köztéri szobrot állítani. Sőt, akkor már volt oly bátor, s javasolta, kinek kellene Horthy helyett szobrot kapnia: Horthy egyik miniszterelnökének, Bethlen István grófnak, s evvel vitapartnere, a közismert demokrata is egyetértett.³

Bár Romsics egész gyömrői vendégszolgája annyira abszurd, hogy nehezemre esik, mégis, próbálom komolyra fordítani a szót. Tehát: adva van egy történész, aki nem tudja, hogy mi a dolga, nem tudja, hogy a történelem közmondásos ítélszékében ő ül, hogy az ő elsőrendű feladata kialakítani, befolyásolni a maga korának történelmi tudatát, s ha tisztességes, nem várhat, nem szabad arra várnia, hogy ez a tudat majd úgy magától, spontán kialakul – mert ilyen nincs, és soha nem is volt. (S nem tudja, hogy akár akarja, akár nem, egy történész mindig ezt teszi. Romsics most például – nem feltételezem róla, hogy szándékosan – újabb műveivel a Horthy-rendszer orbáni rekonstrukcióját restaurálja.)

Ami Horthyt illeti, őt Romsics az 1970-es évektől mindmáig változatlanul „konzervatív típusú politikusként”, a két háború közötti Magyarországot pedig „korlátozott parlamentarizmusként, illetve domináns pártrendszerrel rendelkező és autoriter jellegű berendezkedésként” írta és írja le. Egyetlen helyen említi Horthy „bűnös magatartását a zsidók 1941-es és 1944-es deportálása során” – a kérdés az, hogy mi volt a bűne (magatartásból elégtelen?), s hogy akkor azelőtt és azután visszaváltott büntelen konzervatív típusú politikussá?

Horthy és a Horthy-rendszer

„Miattam Athén egyetlen polgára sem öltött soha gyászruhát.” Én e Periklésznek tulajdonított szavak alapján ítélem meg egy ország/nemzet politikai vezetőjét, uralkodóját, hívják azt királynak, kormányzónak, elnöknek, első titkárnak, kancellárnak vagy miniszterelnöknek. Lehet persze, hogy Athénban, melynek még fénykorában sem volt 100 ezernél több polgára, az „egyetlen” valóban azt jelentette, hogy egyetlenegy, míg ma, a tömegtársadalmak idején az „egyetlen” túl szigorú mérce lenne. Lehet. De Horthy Miklós mindenképpen meghaladt minden mértéket. Horthy Miklós lelkét legalább 700 ezer magyar és iszonyúan sok nem magyar (szovjet, román, szerb stb.) ember halála terheli. *Horthy tömeggyilkos volt, mert magyar állampolgárokat pusztított el, s háborús bűnös volt, mert az általa minden ok nélkül (például a Szovjetunió, az Egyesült Államok ellen) kezdeményezett háborúban idegen állampolgárok tömeges halálát okozta.*⁴ Horthy nem konzervatív típusú politikus, hanem Mussolini-, Hitler- és Sztálin-típusú diktátor volt, akit az különböztet meg a két utóbbtól, hogy ő nem volt elmeháborodott. Sztálinnal holtversenyben, akinek haláláig, 1953-ig tartó rémuralmát körülbelül 1927–28-ra sikerült megszilárdítania, Horthy Európa leghosszabb ideig, 26 évig (1919-től 1944-45-ig) regnáló diktátora volt. S hogy Horthyt nem szokás így nevezni? Ez történészeink ügye (és felelőssége). Horthy és Sztálin térségünkbeli verseny- és tettestársai esetében akár ugyanezek a történészek magától értődő természetességgel beszélnek királyi diktatúráról Jugoszláviában (Sándor király, 1929–1934), Albániában (Zogu, 1928-1939), Romániában (II. Károly, 1938–1940) vagy Bulgáriában (II. Borisz, 1935–1940).

A „diktátor” szónak – a most elhanyagolandó pejoratív, illetve történelmi mellett – két jelentése van: 1. korlátlan hatalommal rendelkező államfő; 2. parancsuraltat gyakorló személy. Horthy a szó mindkét értelmében végig diktátor volt, noha ezt a tényt elleplezte (történészeink többsége s nyomukban a közvélekedés előtt mindmáig) a többpártrendszer és a kétkamarás országgyűlés, az alkotmány, a szakszervezetek megléte stb., stb. – tehát sok olyasmi, ami a demokráciákra jellemző.⁵ De az országos, nagy ügyekben, a sokak életét, illetve halálát érintő kérdésekben egész uralkodása alatt egyetlen eset sincs, amikor nem tudta érvényre juttatni akaratát, s másfelől olyan sincs, amikor vele szemben bárki más akaratát érvényesült volna. (Például legjobb barátja, Teleki Pál hasztalan próbálta lebeszélni a bevonulásról Jugoszláviába).

Először 1953-ban megjelent visszaemlékezéseiben Horthy (s nyomában sok történészünk) avval mentegeti némely – utólag megbánt – tettét, hogy ő sok mindenről, szinte semmiről nem tudott. Ha hiszünk neki (nem hiszünk), akkor viszont joggal merül fel a kérdés: milyen kormányzó az, aki az országot mindig a rossz, a vesztes oldalra kormányozza? Egy ország vezetésére vállalkozó embernek jóformán munkaköri kötelessége, hogy minél többet tudjon a világról, Európáról, szomszédairól, arról a helyről, ahol él. Milyen politikus az, aki nem tudja, hogy legfőbb szövetségese miket művel? Aki nem tudja, hogy náci barátai – néhol a helyiek hathatós közreműködésével – a térség 6 millió zsidójából 4 milliót már 1942 végére meggyilkoltak Lengyelországban, a Baltikumban és a Szovjetunióban?

Horthy és rendszere történelmi megítélésekor a mérleg egyik serpenyőjébe azok a végzetes döntések kerülnek, amelyekért Horthy a felelős, s amelyek az ország romba döntéséhez és polgárainak mérhetetlen szenvedéseikhez vezettek. Íme ezek listája, csupán a II. világháború évétől kezdve:

1939: ugyanazon a napon, március 15-én, amikor Hitler elfoglalja Cseh- és Morvaországot, magyar csapatok szállják meg Kárpátalját; Magyarország kilép a Népszövetségből; az ún. második zsidótörvény; miután Hitler és Sztálin egyezségeket kötött, Magyarország helyreállítja az év elején megszakadt diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

1940: a második bécsi döntés értelmében Horthy Hitler kezéből megkapja Észak-Erdélyt; Magyarország csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

1941: Magyarország háborúba lép Jugoszlávia ellen; Kassa provokatív bombázása után hadat üzen a Szovjetunióval; a németek legyilkolnak 23 ezer, Magyarországról kiutasított zsidót Kamenyec-Podolszkijban; az ún. harmadik zsidótörvény; Horthy hadat üzen az Egyesült Államoknak (emiatt bombázzák majd 1944 áprilisától amerikai repülők az országot).

1942: a délvidéki vérengzések; az örökletes utódlás megteremtése: februárban Horthy Istvánt (aki azonban augusztusban életét veszti) kormányzóhelyettesé választják; a 2. magyar hadsereg a Donnál.

1943: a 2. magyar hadsereg megsemmisül; Magyarország – titkos diplomáciai úton – elfogadja a feltétel nélküli kapitulációt, s ezt ifj. Horthy Miklós is megerősíti egy félig-meddig magánlevélben.

1944: Horthy tudomásul veszi, hogy Hitler csapatai megszállják Magyarországot; gettó felállítás; a vidéki zsidóság deportálása; betiltják a politikai pártokat; a 3. magyar hadsereg betör Dél-Erdélybe, a német és a magyar hadsereg a román–szovjet hadsereg ellen harcol; a fegyverszüneti delegáció Moszkvában megállapodik a fegyverszünetről, s amikor ezt Horthy rádiószózatban bejelenti, Szálasi a németek támogatásával átveszi a hatalmat. Horthy visszavonja az előző napi proklamációt, s Szálasi bízta meg kormányalakítással; miután fiát a németek elrabolják, kiugrási kísérlete kudarcot vall, lemond a kormányzói tisztségről, s Hitler védelme alá helyezve magát elhagyja az országot.

1945: a német fogságból Horthyt az amerikaiak szabadítják ki; Magyarországot a nyilas rémuralom alól a szovjet csapatok szabadítják fel.

Ha Horthy diktátor volt, akkor a róla elnevezett rendszer neve: diktatúra.⁶ Igen. Bizony az. Ezzel szemben nem érv, hogy – Romsics szerint – „a korábbi értékelések a korszak egészét fasiszta diktatúrának láttatták”, s nekünk pusztán ezért feltétlenül másként kell látni és láttatni. A Horthy-rendszer a hatalomgyakorlás módja felől nézve diktatúra, társadalmi szerveződése, struktúrája felől nézve pedig szegregáló, a lakosságot fel- és megosztó, egyes csoportjait elkülönítő rendszer volt.⁷ Az elkülönítés kettős volt: etnikai (nemzetiségi), majd egyre inkább faji alapú, illetve osztály- és vagyoni helyzeten alapuló. Az első, nacionalista elkülönítés – melynek a „ki a magyar?” volt a fő kritériuma – „eredményeképpen” számítottak másodrendű állampolgárnak a nemzetiségiek, a cigányok, a zsidók, akiket aztán könnyűszerrel lehetett nem-embernek kikiáltani, a második – az „úriember-nem úriember” különbségére épülő – vezetett oda, hogy a lakosság többségét kitevő parasztot nézhették az urak nem-embernek, állatnak. (Erről szól irodalmunk két remekműve, Illyés Gyula *Puszták népe* és Móricz Zsigmond *Életem*

regénye című regényes szociográfiája.)

Milyen jelzővel minősítsük a Horthy-diktatúrát? Karsai László szerint „*ma már nincs olyan kicsit is komolyan vehető történész, aki a Horthy-rendszert fasiszta diktatúrának látná vagy ábrázolná*” (*Antiszemiták, holokauszt, történelemhamisítók, ÉS, 2012/36., szept. 7.*). Hát nem is tudom. Szigorúan véve persze csak Olaszország volt fasiszta, de azért Németországtól sem szokás megtagadni ezt a minősítést, s akkor már a Horthy-rendszer is elbírná. De jó, legyen. Magam is pártolom (s nem azért, mert szeretnék egy kicsit is komolyan vehető történész lenni) a különböző jelenségek műszavak által is történő megkülönböztetését. Ezért Klebelsberg Kunó nyomán azt javaslom, hogy minősítsük a két világháború közötti Magyarországot a lényegét nagyon is kifejező *neonacionalista diktatúrának*.

Romsics Ignác minderre valószínűleg ismét azt válaszolná, hogy tévedek, vagy legalábbis alaposan túlzok, s egy, „*a szakmáját komolyan vevő történész nem ragadtathatja magát ilyen értékelésekre*”, mert a Horthy-korszaknak voltak pozitívumai is, a mérleg másik serpenyője nem üres: „*sem a népiskolák, sem az új egyetemek, sem a külföldi magyar intézetek nem jöhettek volna létre a Horthy-korszak kormányainak döntései és az akkori magyar parlament támogatása nélkül. Ahogy a nyugdíj, a 8 órás munkanap bevezetése, az ONCSA és sok minden más sem.*”

Érdekes, de itt most nem taglalható, majdhogynem ontológiai kérdés, hogy valaminek a megtörténését, ami a jelenlétünkben történik, a javunkra írhatjuk-e. Nyilván csacsóság lenne azt állítani, hogy a Horthy-rendszer érdeme, hogy a két világháború közötti Magyarországon tavasszal gyakran elég szép volt az idő. De nem *sokkal* kisebb csacsóság a rendszer érdeméül betudni az iskolarendszer megteremtését vagy az egyébként többnyire csak papíron létező 8 órás munkanap bevezetését: ez Európa legtöbb országában Horthy nélkül is megtörtént. Továbbá: ezek az intézkedések, lett légyenek akármilyenek, nem élet-halál fontosságú ügyekben érvényesültek, ezért ezekhez nem volt feltétlenül szükség a diktátor jóváhagyására. Nem véletlen, hogy ebben az összefüggésben Romsics is Klebelsberget és Hóman Bálintot említi.

Horthy és a Horthy-rendszer megítélésében azonban a legfontosabbat, amit az „*ordas kurva-hasonlattal*” próbáltam érzékeltetni, Romsics nem akarja megérteni: azt ugyanis, hogy a mérleg két serpenyőjében nem azonos fajsúlyú dolgok vannak. Ezt most egy jogász barátomtól ajándékba kapott példázattal szeretném egyértelművé tenni.

Két profi rablógyilkos, H. M. és K. M. elhatározza, hogy négy év alatt megöl és kirabol 5 különböző embert, évente egyet-egyet, az utolsó kettőt azonban egyszerre, mégpedig úgy, hogy a rablásban mindketten részt vesznek, de a gyilkosságban mindig csak az egyikük. Tudják azt is, hogy országuk büntető törvénykönyve furcsa, de pontos: minden gyilkosságért halál jár, ami egyenlő 50 év börtönnel, így két gyilkosság 100 év börtön és így tovább. A sorozat első epizódjaként H. M. meggyilkolja az első áldozatot, majd a két rablógyilkos külön-külön hazatér a maga otthonába. Mindketten hithű keresztyének, békés polgárok, családjuk van stb. H. M. különböző jó cselekedetekkel (iskolák támogatásával, drága holland tulipánhagymák behozatalával, majd ingyenes szétosztogatásával stb.) igyekszik könnyíteni a lelken. Egy év múlva következik a folytatás: most K. M. gyilkol (a második áldozatot), majd a rákövetkező évben megint H. M. (harmadik áldozat). Őt azonban egyre jobban furdalja a lelkiismeret, de főként egyre jobban fél, mert érzi, hogy a nyomukra bukkantak. Ezért aztán amikor egy év múlva újra akcióba lépnek, nem engedi, hogy K. M. végezzen a negyedik áldozattal, s természetesen ő sem bántja az ötödiknek kiszemeltet. A két ember külön-külön hazaindul avval, hogy egy év múlva találkoznak, de soha többé nem látják egymást: K. M.-et lefűlelik, s amikor H. M. ezt megtudja, külföldre szökik, ott új életet kezd, s 12 év múlva ágyban, párnák közt hal bele a honvágyba. K. M.-et elítélik (a második áldozat meggyilkolásáért), kivégzik, de ami a számunkra érdekes: H. M.-et távollétében 100 év börtönnel sújtják (az első és a harmadik áldozat meggyilkolásáért), amit azonban 75 évre mérsékelnek, enyhítő körülménynek tudva be, hogy megakadályozta a negyediknek kiszemelt áldozat meggyilkolását, majd a bűntények közötti időben tanúsított példás magatartásáért további 5 év levonásával büntetését 70 évre véglegesítik. (Az ötödiknek kiszemelt áldozattal nem történt semmi, arról szó se essék.)

Biztos, ami biztos, most már lefordítom: az elkövetett bűnököt nem teszi jóvá egy újabb bűntény megakadályozása vagy el nem követése. Horthynak és az ő neonacionalista diktatúrájának annyi bűn van a rovásán, hogy neki – képletesen szólva – az utolsó ítélet napjáig, 1000 évig börtönben kellett volna csücsülnie. Az antiszemita diktátor 1000 évnyi büntetéséből, aki egész politikájával a zsidók jogfosztását, majd elpusztítását segítette elő, az enyhítő körülmény, a budapesti zsidóság megmentése miatt levonhatunk 25 évet. Nos, ízléses dolog egy joggal 975 év börtönre ítélt tömeggyilkosról utcát, gyermekjátékszótérrel ellátott teret elnevezni, vagy szobrot állítani neki? Miniszterelnöki koszorúval újratemetni? Arcul köpni áldozatai utódait?

A két eddigi kérdésre adható választ végezetül összekapcsolva – s alighanem még több parazsat gyűjtve a fejemre – hadd említsek valamit, ami közvetlenül talán nem, közvetve azonban mindenképp e vitához tartozik.

Értem én, hogy legalábbis kellemetlen egy olyan országban egy olyan ország történészének lenni, amelynek élén szinte az egész XX. században (1919–1989) tömeggyilkos diktátorok váltották egymást. Ezt még elkönnyvelhetnénk olyan, a történészeket sújtó szakmai ártalomnak, amely ellen nincs semmiféle általános védőital, de minket, nem-történészeket nem érint. Ha azonban a történész úgy próbálja orvosolni a bajt, hogy szakmája-hivatása követelményeit félreértve vagy figyelmen kívül hagyva a könnyebb ellenállás útját választja, s átfesti-áthazudja a múltat, akkor már mindnyájunk bőrére megy a játék: a valóságos múlt eltüntetése olyan, mintha kirúgnák alólunk a zsámolyt, s ott fityegnénk az űrben.

Kissé kevésbé általánosan: úgy gondolom, hogy a két világháború közötti neonacionalista diktatúra, sajnos, szervesen illeszkedik a több mint másfél száz éves – és még sajnosabban –, máig tartó modern magyar történelembe, amelynek legjellemzőbb jegye nem a forradalmi szabadságvágy, s ennek kihunyásával nem is valamiféle (konzervatív) liberalizmus, nem is az 1867-től 1914-ig tartó időszakot állítólag uraló nemzeti liberális állameszme, hanem a mindent, önmagát is elpusztító nacionalizmus. *Erről* a szervességről azonban – s lehet, hogy most megengedhetetlenül és tudatlanul általánosítok – a magyar történészek munkáiból, elsősorban is a nagy szintézisekből mit sem tudhatunk meg – miközben a magyar történelemmel foglalkozó nyugati történészek körében ez közhely. Én a gondolattal magával sem történésznél, hanem a modern magyar irodalomtörténet-írás nagymesterénél, Németh G. Bélánál találok, aki csak eldugva egy, a rendszerváltás zsvájában alig észrevett önéletrajzi visszaemlékezésben merete leírni azt, hogy „nem merünk szembenézni azzal, hogy jórészt a mi nacionalizmusunk robbantotta szét e térség együttes liberális, liberál-szociális továbbjutásának lehetőségét. (...) Ha nincs – ám kövessenek meg! – a képtelenül ostoba április 14.9, talán nincs Szarajevó, talán nincs Versailles és Trianon, talán nincs Kun Béla és Horthy, s talán Hitler sincs meg Sztalin sincs, meg a többiek sincsenek. Van viszont igazi Széchenyi-féle út, reálunió, nemzetiségi, egyenrangúsodó együttélés, prae (közép-) Európai Gazdasági Közösség.” (*Valahogy így volt*, 2000, 1990. június: 45.)

Talán ennek a kíméletlen alapgondolatnak a jegyében újrafogalmazott művek adhatnák vissza történelmünket: én olyan országban szeretnék élni, amelyeknek *van* történelme. Jelenleg Magyarország egy olyan hely, ahová a vak véletlen odapottyantott tízmillió embert, s azok – közös múlt híján – hol egymás iránt teljesen részvétlenül, hol egymást gyűlölve, hol egymás miatt szemlesütve, szégyenkezve élnek-éldegélnek. Ha van értelme ennek a mostani vitánknak – amiben kezdek hinni –, akkor éppen az, hogy múltat nyerjünk magunknak, mert csak így lehet jövőnk.

A zsidózás

„Az antiszemita Auschwitz előtt látens gyilkos volt, Auschwitz után manifeszt gyilkos.” Kertész Imre ezen 1989-ben született maximáját nemcsak e vita résztvevőinek a figyelmébe ajánlom; én bizony mindenütt kitenném az Alaptörvény asztalkájára (már ahol azt nem lopták el a mocskos ...k)

Romsics, úgy veszem észre, továbbra sem érti, hogy mi a zsidózás, és hogy miért nem zsidózunk. Amikor

azt írom, hogy nem zsidózunk, udvariasan, de normatívan próbálok fogalmazni. Valóban azt gondolom, hogy Magyarországon sokan zsidóznak, vagy a magyar nyelvű kultúrában sok szöveg zsidózik, de azt is gondolom, hogy ez helytelen. Zsidózni, vagyis embertársainkat, adott esetben ismeretlen, már nem élő, a legtöbb esetben nagyszámú embertársunkat a megkérdésük, sőt, a beleegyezésük nélkül származási, azaz faji értelemben zsidónak nyilvánítani az elmúlt legalábbis másfél évszázad magyar történelmének a pestise, amivel legfőbb ideje lenne felhagyni, és a magyar kultúrában fellelhető zsidózó szövegeket először alaposan megvizsgálni, majd megjelölni, hogy ezek zsidóznak. Nem azt mondom, hogy hallgassuk el őket, vagy próbáljunk úgy tenni, mintha nem zsidóznának, nem a tabusításukra gondolok – épp ellenkezőleg, ezeknek a személyeknek és szövegeknek a példáján kellene megtanulnunk nem zsidózni.

Minderre két okunk van. Az egyik, hogy senkinek nincs joga zsidózni, azaz olyan identitást tulajdonítani egy másik személynek, amellyel az nem rendelkezik, vagy ez a személy nem óhajtja ezt az identitását – akár a zsidó identitását – nyilvánosan vállalni, megvallani. Ez a tulajdonítás, az *askriptív identitás* ugyanis sérti a másik ember szabadságát. A másik pedig az, hogy a zsidózás semmi másra nem jó, mint az antiszemita, vagyis a zsidóellenes gondolatok és cselekedetek megalapozására. Ahhoz, hogy embertársaink egy csoportját gyűlölni tudjunk, a javaikat vagy egyenesen a vesztüket akarjuk, először ki kell jelölnünk ezt a csoportot, a csoport tulajdonságait meg kell határoznunk, majd pedig gyűlölni, kifosztani és megölni vágyott embertársainkat e csoportba kell utalnunk. Megfordítva: valamely csoportba rendezett, nagyszámú embertársunk elpusztítása a kijelölésükkel kezdődik. A zsidók esetében a lezsidózásukkal. És mivel a megjelölés gesztusa legalábbis magában hordozza későbbi elpusztításuk lehetőségét, és mivel Magyarországon ez a folyamat egyszer már megtörtént, a kezdetektől a szörnyű végig maradéktalanul lezajlott, Magyarországon különösen nagy óvatossággal és öntudattal kell elkerülnünk a zsidózást. Amin még az a tény sem változtat, hogy van „jó zsidózás” is, amikor azért szeretjük valamely embertársunkat, mert zsidónak véljük.

Természetesen nem állítom, hogy Romsics bármikor, bármelyik megnyilvánulásában rosszat akart volna a „zsidóknak”. (Azt viszont igenis állítom, hogy túlságos megértést mutat azokkal szemben, akik rosszat akartak nekik.) De az antiszemitizmus kapuján nem a zsidók elleni erőszak igénylésekor, netán elkövetésekor lépünk át. Hanem a zsidózással. És Romsics válaszcikkében is zsidózik, két ízben is. Először akkor, amikor ragaszkodik ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság vezetői esetében releváns információ, hogy zsidó származásúak voltak, legfeljebb annyi engedményt tesz, hogy a „*zsidó származású, de látványosan nem zsidó identitásuk által motivált történelmi személyek jelölésére*” a kérdés „*szakértői*” „*javasolhatnak új megnevezéseket is*”: túl azon, hogy elképzelni sem tudom, mi lehetne ez a más megnevezés (bankárvallású? a CEU professzora? az SZDSZ képviselője? MTK-drukker? „a nem rokonszenves ívben görbülő orrú” jó lesz?), ez az új elnevezés is „zsidót” jelentene: Romsics javaslata csak a kódolt zsidózás szótárát gazdagítaná.

Romsics arra is hivatkozik, hogy a Tanácsköztársaság kvázi „zsidó” mivolta afféle közhelye a magyar történetírásnak, amit még a hivatalos szocialista történetírás is kész tényként kezelt – ezt talán azért említette, hogy ezzel mutassa meg: a zsidózás nem a jobboldal vagy a „filozófiájukat” a végső konzekvenciáig hajtó fajüldözők privilégiuma (amiben egyébként igaza is van). Ám függetlenül attól, hogy ez a toposz mennyire közönséges a magyar történetírásban, attól még nem szabad zsidózni. Sőt, éppen azért nem szabad zsidózni. Romsics a szakmai etikára hivatkozik: ha ezt a tényt elhallgatná, nem lenne eleget hivatása alapkövetelményének, a múltbeli tények indulatoktól és előítéletektől mentes ismertetésének és rendbe szervezésének. Ám ez sovány mentség. Egyrészt azért, mert Romsics a Tanácsköztársaság zsidónak mondott vezetőiről nem mutatja meg, hogy magukat nyilvánosan zsidónak mondták-e (ami feljogosítaná arra, hogy ő is ezt tegye), nem mondja meg, hogy miért, hogyan voltak zsidók, azt pedig végképp nem, hogy ez az akár bevallott, akár nekik tulajdonított identitás milyen összefüggésben áll politikai szerepvállalásukkal. Persze én magától értődőnek vettem, hogy egy történész tudja: ha valaki kommunista lett, vagyis ateista, akkor automatikusan megszűnt zsidó vallásúnak lenni. Ezért például a Tanácsköztársaság alatti „vörösterrort legfelsőbb szinten irányító Szamuely Tibor és Korvin

Ottó zsidó származásának” a felemlegetése nem történetírás, hanem megint csak zsidózás, amit az sem ment, hogy történészeink körében ez általános. A látszólagos objektivitásból ily módon nem marad más, mint a (politikai) személyiség faji alapú determináltságának sugallata. A gyúanyag a XX. századi magyar történelem talán legpusztítóbb mítoszához, mely szerint a zsidóság a bolsevizmussal egyenlő, s mint ilyen, a nemzet vesztére tör. (Alkalmasint a legaljasabb módon: eltitkolni akarván zsidóságát.)

Ugyancsak zsidózik Romsics akkor, amikor válaszcikkében sem tágit attól, hogy azon történészek esetében, akik a sztálinista történetírást a II. világháború után Magyarországon meghonosították, szükséges, releváns a „zsidó származás” felemlegetése. Enélkül ugyanis – állítja Romsics – nem lenne érthető, megmagyarázható ezen emberek magatartása, sőt, talán nem lenne megmagyarázható az sem, hogy miért sikerült Magyarországon a sztálinista történetírást bevezetni. Romsics mintha süket lenne, mintha meg sem hallaná, amikor azt mondom: *„Korábban ezek a fiatal emberek nem mint történészek »szenvetnek sérelmeket«, később viszont nem mint zsidó származásúak történészkedtek. Hanem mint kommunisták.”* Romsicsot evvel arra próbáltam figyelmeztetni, hogy szét kell választani a „zsidót” és a kommunistát. Most hadd pontosítsak: a „zsidók” üldöztetésének csak látszólag a zsidóságuk volt az oka – ismétlem, még azt sem tudjuk, hogy azok voltak-e, hogy zsidónak vagy magyarnak vagy valami másnak gondolták magukat –, hanem az, hogy szerencsétlenségükre azoknak a magyar állampolgároknak a csoportjába estek, akiket a korabeli magyar állam azok akarata, identitása ellenére, a megkérdezésük nélkül, a saját magukról alkotott képüktől függetlenül, származási, azaz faji alapon zsidónak nyilvánított, és ezzel kijelölt az elpusztításra.

Romsics a zsidó és a kommunista megkülönböztetésének szükségességére egészen elképesztő módon válaszol: az 1945 után a történészszakmában *„a régi – nem fasiszta – professzorokat, valamint a kifejezetten angolszász orientációjú és náciellenes Kosáry Domokost és Benda Kálmánt kiszorító, majd a hatalmat átvevő személyeket – akár zsidóként, akár kommunistaként, akár egyéb identitást építve vészelték át a vészidőszakot (kiemelés tőlem, B. E.) – befolyásolták korábbi megpróbáltatásaik, s ez megmutatkozott az előző éra céhes történészeivel szembeni állásfoglalásaikban is.”* Akkor kezdjük alapfokon: a vészidőszakban nem a zsidók építették ki maguknak a zsidó identitást (Szép Ernő kifejezésével „a zsidó beosztást”), hanem – élükön az ország kormányzójával, Horthy Miklóssal – a nem zsidók, akár akarták az érintettek, akár nem, akár vállalták, akár szívesen lemondtak volna róla. S mi a helyzet a kommunista identitással? Azt lehetett építeni? Kíváncsian várom Romsicstól az adatokat: a vészidőszak idején melyik történészünk épített magának kommunista identitást (különösen az általa említett négy közül melyik, s ez mely munkájukban érhető tetten?) Bevallom, én – igaz, nem vagyok céhes történész – egyről sem tudok. Más identitásról viszont jóval több példa áll rendelkezésünkre. Például az antiszemita identitásról. Ami szintén nem születik az emberrel, azt is valóban úgy kell kiépíteni. Ahogy Nelson Mandela megfogalmazta: „A gyűlöletet is tanulni kell.”¹⁰

Válaszában Romsics új szereplőket léptet a darabba. A kiszorító, majd a hatalmat átvevők kara Zsigmond, Pach, Hanák és Spira után most Mérei Gyulával bővül (1911–2002). Akiról íme, Romsicstól kell megtudnom, hogy bizony ő is – ahogy Karinthy írja – „jideau”, vagy Romsics igazán empatikus kifejezésével „zsidó származású” volt.¹¹ Hogy ezt honnan veszi? Gondoltam, nyilván Mérei műveiből. E viszonzásra készülve átnéztem Mérei idevágó munkáit (*Polgári radikalizmus Magyarországon: 1900–1919, 1947.*; *Mezőgazdasági és agrártársadalom Magyarországon: 1790–1848, 1948.*; *Munkásmozgalmak: 1848–49, (Forráspublikáció), 1948.*; *Magyar iparfejlődés: 1790–1848, 1951.*). Egyetlen mondatából sem olvastam ki származását. Vajon Romsics honnan tudhatta meg? Egyszerű: felállította azt a (bizonyítatlan, mert bizonyíthatatlan) tételt, hogy a sokat szenvedett emberek egy bizonyos, általa – nem tudni, milyen adatok alapján – kijelölt csoportja, a zsidó származásúak¹², a háború után a *„rég-i – nem fasiszta – professzorokon”* álltak bosszút, mégpedig úgy, hogy hivatalos minősítéseket írtak róluk, amelyek miatt – Romsics szerint – nyugdíjazták 1949-ben, 57 éves korában Hajnal Istvánt, s fosztották meg akadémiai levelező tagságától Váczy Pétert. (Romsics itt egy pindurit csúsztat: úgy csinál, mintha az „antiszemita” ugyanazt jelentené, mint a „fasiszta”, illetve a „náci/német orientációjú”.¹³ Ha jól értem,

Hajnal Istvánt azért nem lehetett volna antiszemitának minősíteni, mert „nem volt fasiszta”, Bendát és Kosáryt pedig azért, mert ők „kifejezetten angolszász orientációjú és náciellenes” személyek voltak.) A bosszúszomjas Mérei megírta Hajnalról és Váczyról, hogy antiszemiták, Pach pedig azt, hogy ragaszkodnak reakciós politikai nézeteikhez. Romsicsot nem érdekli, hogy a vád igaz volt-e vagy sem. Egy bosszúszomjas vád csak hamis lehet.¹⁴ (Hogy Romsics miért rángatta ide Bendát és Kosáryt? Nyilván azért, mert 1949-ben őket is félreállították. Kicsoda és hogyan? Romsics válasza: a zsidó származású fiatalok, akik közül ötöt nevesít is. Benda később közülük kettőnek, Zsigmondnak és Pachnak nyilvánosan megköszönte, hogy kiálltak mellette a nehéz években...)

Romsicsnak azonban – s ezt kellene megértenie minden, természetes könnyedséggel zsidózónak – már a kiindulópontja hibás. A zsidók üldöztetésének ugyanis – bármily képtelenségnek tűnik is az állítás – nem a zsidóságuk volt az oka, hiszen – még egyszer, utoljára ismétlem – azt sem tudjuk, hogy azok voltak-e, hogy zsidónak vagy magyarnak vagy valami másnak gondolták magukat, hanem az, hogy szerencsétlenségükre azoknak a magyar állampolgároknak a csoportjába estek, akiket a korabeli magyar állam azok akarata, identitása ellenére, a megkérdezésük nélkül, a saját magukról alkotott képüktől függetlenül, származási, azaz faji alapon zsidónak nyilvánított, és ezzel kijelölt az elpusztításra.

Amikor azt mondom, hogy így és csak így, ebben az oksági összefüggésben szabad erről beszélni, nyilván nem a cenzúrára gondolok, hanem az illemre, arra, amit a görög *aidos* szó körülbelül jelent: szégyenlősséget, tapintatot, szabályféleséget, mértéket. Márai Sándor is mintha ezt a fogalmat írná körül: „A viszonylagos szabadság, amely nélkül nincs értelme az emberi életnek, egyszerre igazság és jómodor, méltányosság és türelmesség, osztozás és nagylelkűség.”

És nem az elhallgatást pártfogolom. Épp ellenkezőleg: a nyílt beszédet. Ennek pedig az az oka, hogy Magyarország XX. századi történelmének legfontosabb eseménye az volt, hogy a magyar állam a trianoni döntés revíziójának, ennek a gonosz kimérének az érdekében közel egymillió, a koncentrációs táborokba, illetve a Don-kanyarba küldött állampolgárát áldozta fel. (Romsics azt írja: „*A trianoni határok megváltoztatására irányuló politikát (...) bizonyos mértékig indokoltnak tartottam.*” A kérdés az, hogy mi az értelme annak – egy történész tollából –, hogy bizonyos mértékig? Ha egy olyan komoly szaktörténész, mint ő, bizonyos mértékig indokoltnak tartotta és tartja, akkor a Jobbik mai képviselői nyugodtan tarthatják teljes mértékben indokoltnak. S akkor mi van? Mit kell tennünk? Az újnáci csürhe őszinte válasza: fegyveres revíziót kell végrehajtani, háborúzni, gyilkolni kell. Romsics Ignác végiggondolta, hogy mit jelent ez „*bizonyos mértékig*”? Ennek a politikának a letéteményese – s élete végéig fanatikus megszállottja – Horthy Miklós volt. Végző soron mindkét csoportba tartozó magyar állampolgár ugyanannak az etnicista-birodalmi politikai gondolkodásnak, a nacionalizmusnak az áldozata. Lényeges különbség viszont közöttük az, hogy az egyik csoport halálba küldésének semmilyen más oka nem volt, mint az önkényesen, faji alapon nekik tulajdonított identitás. Amíg ezt nem értjük meg teljes mélységében és minden konzekvenciájával együtt, amíg nem látjuk be a magyar hagyomány megtisztításának szellemi és erkölcsi kényszerét, semmi nem véd meg minket attól, hogy a gonosz ismét győzzön felettünk.

¹ *Lehet persze, hogy ez csupán a sietős megfogalmazás számlájára írandó, hiszen Romsics Ignác a Mi a történelem? című írása tanúsága szerint 2004-ben még racionális – bár szerintem akkor is korszerűtlen – elveket vallott.*

² *Sőt, az akadémikus az előadás után valamelyik tévének még egy külön interjút is adott, amelyben Horthyt Kádárral, Szálasit meg Rákosival állította párba. (Az előző cikkemben is említett interjút bárki megnézheti az interneten, én is onnan ismerem.)*

³ *Az, hogy Bethlennek jár-e szobor vagy sem, nézőpont kérdése. A mai magyar kurzus szerint, amelyik a Horthy-rendszer keresztény-nemzeti kurzusának a rekonstruálásán, visszaállításán fáradozik, feltétlenül. (Főként, ha figyelembe vesszük, hogy Horthy egy másik miniszterelnökének, a tömeggyilkosságban*

bűnrészes Teleki Pálnak 2004 óta már van szobra Balatonbogláron.) Bethlen ennek a kurzusnak volt az egyik kitalálója, tíz éven át miniszterelnöke, aki olyan nagy demokrata volt, hogy például megszüntette a nagy nehezen kiharcolt titkos választás jogát, s visszaállította a nyílt szavazást – no nem mindenütt: a nagyvárosokban, ahol ez kevésbé volt érdekes, ott nem, hanem falun, ahol mindenki ismeri a másikat, ott igen: a magyar ember nem titkolódzik! („Cicáznak a szép csendőrtollak, / mosolyognak és szavatolnak, / megírják, ki lesz a követ, // hisz »nyiltan« dönt, ki ezer éve /magával kötve, mint a kéve, / sunyít vagy parancsot követ. [József Attila: Hazám])

Érteni vélem Romsics javaslatát (bár vitapartnerem egyetértését hallva én rögtön gyanakodni kezdtem volna...): Bethlen a német megszállás után valóban úgy viselkedett, ahogy egy igaz hazafinak viselkednie kellett, s ennek megfelelő halállal: egy szovjet börtönben halt meg. Ilyen alapon azonban sokan kaphatnának szobrot, Kun Bélától a lassú halálra ítélt Rákosi Mátyásig. (Ha a gyömrőiek engem kérdeznek, én – már csak a hecc kedvéért is – Károlyi Mihályt és/vagy József Attilát ajánlottam volna.)

⁴ Hogy Horthyt 1945 után Nürnbergben csak tanúként hallgatták ki, s nem ültették a vádlottak padjára, az kizárólag Sztálinon múlt. Ezt támasztja alá az egyetlen hiteles forrás, Nagy Ferenc visszaemlékezése is az 1946-ban Sztálinnál tett hivatalos látogatásáról. Azon a Sztálinon múlt, aki – szeszélyes elmebeteg, emberi sorsokkal játszani szerető örült volt. Annak az orvosnak a beszámolója, aki ott volt Sztálin halálos ágyánál, majd boncolásánál is, csak 1989-ben láthatott napvilágot. (Koncsina. Lityeraturnejaz Gazeta, 1989, 9. sz., 13. old.) A. L. Mjasznyikov nem csupán a diktátornak, hanem nekünk, alattvalóknak – történészeknek és nem történészeknek – szóló figyelmeztető végkövetkeztetése így szól: „A koponya felnyitásakor észlelt erős agyérelmeszesedés arra késztet, hogy feltegyük a kérdést, hogy vajon e betegség – mely kétségkívül évek hosszú során át fejlődött ki – milyen mértékben hatott Sztálin jellemére és cselekedeteire ezekben az években. Hisz közismert, hogy az agyi véredények elmeszesedésével, ami az agysejtek vérellátásának a megszűnéséhez vezet, az idegrendszer sokféle működési zavara jár együtt. Mindenekelőtt a magasabb idegfunkciók terén – például meggyengülnek a gátlás, elsősorban is a differenciáló gátlás folyamatai. Könnyen elképzelhető, hogy Sztálin cselekedeteiben ez úgy nyilvánult meg, hogy nem tudott differenciálni, nem tudta megkülönböztetni, hogy mi a helyes, és mi nem, mi hasznos, és mi ártalmas, mit lehet, és mit nem, ki az ellenség, és ki a barát. Egyúttal felerősödnek a személyiségjegyek: a lobbanékony ember gonosszá válik, a bizalmatlan betegesen gyanakvóvá, és üldözési mánia kezd elhatalmasodni rajta. (...) Az országot egy beteg ember kormányozta. Betegségét titkolta, kerülte az orvosokat, diagnózisuktól félt. Az agyérelmeszesedés lassan, évek során hatalmasodik el az emberen. Sztálinnál is az agylágyulás igen régi gócait fedeztük fel. Mint ismeretes, ennél a betegségnél az értelmi funkciók teljesen vagy majdnem teljesen zavartalanok maradhatnak. Az ilyen idős emberek éppen ezért megőrizhetik a normális szellemi tevékenység számos jellemző jegyét, mialatt a pszichikum más területei (különösen az érzelmi reakciók) alaposan megváltozhatnak.”

A balti államok bekebelezésének 1939 ősztől zajló történetéből számos példáját hozhatnám fel Sztálin – a szó szoros értelmében – önkényuralkodói viselkedésének. 1945–46-ban, amikor hatalma csúcsára ért, végképp a világ urának, istennek képzelte magát. Hogy Horthyt futni hagyta, annak az lehetett talán a fő oka, hogy így mint egy isten kegyelmet gyakorolhatott; ráadásul nem teljesült Tito kívánsága, aki az újvidéki vérengzésért felelős háborús bűnös Horthy kiadatását kérte; sőt a generalisszimusz még a Horthy felelősségre vonását eleinte követelő »zsidó« Rákosiék orra alá is borsot törhetett.

⁵ Demokratikus intézményrendszerrel, sőt, köztársasági államformával – a magyarnál jóval kevésbé, sőt egyáltalán nem – lepezett diktatúra volt a Lengyel Köztársaságban J. Piłsudski tábornagy (1926–1935), s a három balti köztársaságban a litván A. Smetona (1926–1940), a lett K. Ulmanis (1934–1940) és az észti K. Päts (1934–1940) államelnöki diktatúrája. Ezekben az országokban azonban – Magyarországtól eltérően – a két világháború között voltak olyan időszakok, amelyeket nem mondhatunk diktatúrának.

⁶ Én legyek az utolsó, aki a Kádár- vagy a Rákosi-korszakot védelmébe veszi, de az elnevezést és az ebből is következő értékelő párhuzamokat illetően (Szálasi–Rákosi, Horthy–Kádár) óvatos lennék. 1945 és 1989

között hazánkban ugyanis szovjet diktatúra volt, amelynek Rákosi, az 1953-tól 1955-ig miniszterelnök Nagy Imre vagy Kádár – minden egyediségük ellenére – csupán egyszínűre festett bábjai voltak, míg Horthyról joggal nevezik el a korszakot: ő és társai (és mai – jobbkánál is jobbik – utódaik) önként, dalolva követték-követik el tetteiket.

⁷ A „nemzeti összefogás” mai rendszere nem véletlenül kezd egyre jobban erre hasonlítani.

⁸ Egyesek annak idején hasonló módon próbálták Hitlert is mentetgetni: igaz, hogy elkövetett ezt meg azt, de kiépitette a német autópálya-rendszert. (Ami egyébként nem igaz.)

⁹ 1849. április 14-én „szavaztatta meg” demagóg módon felkiáltással Kossuth Debrecenben a Habsburg-ház trónfosztását és Magyarország függetlenségét, ami aztán jogi alapot teremtett a cári csapatok beavatkozásához.

¹⁰ Sokszor hallottam azt a véleményt, hogy „minden lengyel született antiszemita”. Ez ugyanolyan hülyeség, mint minden túláltalánosítás. Bárki megpróbálhatja: például azt a mondatot, amely úgy kezdődik, hogy „mi, magyarok”, nem lehet értelmesen folytatni.

¹¹ Ez annyiban valóban érdekes, hogy árnyalja a „barokk katolikus” Szekfűről alkotott képet, akinek ezek szerint nem csak „református” tanítványa volt, Benda Kálmán személyében (akivel emiatt komoly nézetkülönbségeik voltak), hanem zsidó származású is, Mérei személyében (mivel a magyar történetiszemléletnek van „katolikus” és van „református” hagyománya, „zsidó” azonban nincs, ennek felemlegetése szakmailag megint csak értelmezhetetlen).

¹² Romsicsot erre az eljárásra ugyancsak nem jogosítja fel semmi (egy valami jogosíthatná fel: az érintettek bevallása, de talán még az sem), és ezt az eljárását a fajelméleten, a faji alapú világképen kívül nem indokolhatja semmi. Ha elfogadjuk azt, hogy ezen történészek motivációja egyfajta bosszú volt, netán a bosszúszomj és a világjobbításba vetett hit valamiféle sajátos keveréke, akkor azt aligha zsidó származásukkal, és végképp nem zsidó identitásukkal kell összefüggésbe hoznunk (ami vagy volt nekik, vagy nem), hanem a második világháború során őket ért üldöztetéssel. (Bár ez a tétel is bizonyíthatatlan, miként az is esetenkénti bizonyításra szorulna, hogy ezeknek a történészeknek nem volt igazuk akkor, amikor „antiszemitának” nyilvánítottak valakit.)

¹³ Kosáry Domokosnak – akit személyesen csak élete vége felé ismerhettem meg, de aki bizalmába fogadott –, amikor egyik bensőséges beszélgetésünk alkalmával éppen azt a kérdést tettem föl, hogy hogyan lehetett ő, a „német gyarmat” ellen állást foglaló történész, a Párizsban és Londonban eltöltött évek után (írásaiban is kimutathatóan) antiszemita, szigorúan a szemembe nézett, s a maga határozott modorában élete tanulságát szinte belém ordítva azt felelte: „Mert fiatal voltam és hülye!”

¹⁴ Egyébként igaz volt. Hajnal antiszemitizmusára újabban Miskolczy Ambrus derített fényt. (http://hu.wikipedia.org/wiki/Miskolczy_Ambrus)